

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики

**СУЧАСНІ
МОВО- І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ
МЕТОДОЛОГІЇ ТА НОВІ ПРОЧИТАННЯ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

АНТОЛОГІЯ

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2018

УДК 80'06(082)

С 91

*Рекомендовано вченою радою факультету філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 2 від 22 лютого 2018 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії

Оляндер Луїза Костянтинівна, доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО України (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Члени редакційної колегії

Астрахан Наталія Іванівна, доктор філологічних наук, доцент (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Богданова Ольга Володимирівна, доктор філологічних наук, професор (Петербурзький державний університет)

Васейко Юлія Святославівна, кандидат філологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Громик Юрій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Захарова Вікторія Трохимівна, доктор філологічних наук, професор (Ніжньогородський державний педагогічний університет імені Козьми Мініна)

Полежаєва Тетяна Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Полякова Лариса Василівна, доктор філологічних наук, професор (Тамбовський державний університет імені Г.Р. Державіна)

Удалов Віктор Лазарович, доктор філологічних наук, професор, академік АН ВО України

Чирков Олександр Семенович, доктор філологічних наук, професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Штейнер Іван Федорович, доктор філологічних наук, професор (Гомелівський державний університет імені Франциска Скорини)

Рецензенти

Козлик Ігор Володимирович – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Радішевський Ростислав Петрович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Сучасні мово- і літературознавчі методології та нові прочитання художнього тексту.

С 91 Антологія / упорядники Л. К. Оляндер, О. В. Богданова, Ю. В. Громик, І. Ф. Штейнер. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об'єм даних 10,80 Мб.

ISBN 978-966-940-159-5

У збірнику представлено статті як видатних, так і молодих учених України, Китаю, Польщі, Республіки Білорусь, Росії з питань методологій сучасного літературо- та мовознавства.

Збірник розрахований на спеціалістів-філологів, студентів, учителів, а також на усіх, кого цікавлять методологічні підходи до аналізу текстів красного письменства.

Тексти публікуються в авторській редакції.

УДК 80'06(082)

© Оляндер Л. К., Богданова О. В., Громик Ю. В., Штейнер І. Ф. (упорядкування), 2018

© Маліневська І. П. (обкладинка), 2018

© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018

ISBN 978-966-940-159-5

ЗМІСТ

<i>Вступне слово</i>	7
----------------------------	---

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

<i>Жулинський М.Г.</i> Був «одночасно і вченим, і громадським діячем на полі культури». Академікові Дмитру Багалію – 160 років.....	9
<i>Козлик І.В.</i> Роман Гром'як: методологічні параметри наукової діяльності ученого.....	21

ТЕОРІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ

Сучасні проблеми теорії літератури

<i>Астрахан Н.І.</i> Літературний твір як модель семіозису.....	37
<i>Бажок І.А.</i> Жанрава-тэматычныя асаблівасці беларускай і ўкраінскай эсэістыкі.....	43
<i>Васильєв Є.М.</i> Жанри драми у сучасних загальних генологічних дослідженнях.....	49
<i>Вірченко Т.І.</i> Літературознавча термінологія в авторських жанрових дефініціях сучасних українських драматургів.....	58
<i>Головій О.М.</i> Неореалізм: до проблеми термінологічного окреслення.....	63
<i>Гром'як Р.Т.</i> Методика реалізації рецептивного підходу до літературних явищ у компаративних студіях.....	74
<i>Дмитрієва І.В.</i> П'єса-колаж та її особливості (на матеріалі п'єси Сари Кейн «Психоз 4.48»).....	79
<i>Захарова В.Т.</i> Проблемы лиризации русской прозы XX века в ракурсе трудов В.А. Грехнева и Д.Е. Максимова.....	84
<i>Козлик І.В.</i> Теоретико-літературний потенціал літературно-художньої спадщини М.В. Гоголя.....	88
<i>Кормилов С.И.</i> К проблеме синтетической теории литературы: элементы и качества художественного произведения.....	108
<i>Криворучко С.К.</i> Напряг «fictions critiques» («критичний вимисел») межі ХХ – ХХІ ст.....	119
<i>Кучма Н.</i> До проблеми теорії і класифікації літературно-критичних жанрів.....	129
<i>Лавринович Л.Б.</i> Типологія постмодерного персонажа.....	133
<i>Лановик М.Б.</i> Теорія відносності: проблема посилення «кризи теорії» чи пошуки точного знання в гуманітарній науці.....	141
<i>Лановик З.Б.</i> Подолання «кризи теорії» через повернення до витоків «чистої герменевтики».....	149
<i>Медицька М.С.</i> Художня парадигма маски: літературний контекст заходу і сходу.....	157
<i>Моклиця М.В.</i> Філологічні методи у дослідженнях літератури.....	169
<i>Полежаєва Т.В.</i> Сюжет в лирике: целостно-системный подход.....	175
<i>Полякова Л.В.</i> Компаративистика в современном российском литературоведении: поиск путей развития и плодотворных решений.....	188
<i>Приходько В.Б.</i> Розуміння художнього тексту як перекладознавча проблема.....	202
<i>Regiewicz A.</i> Тропу teologiczne w sztuce interpretacji. Ćwiczenia z poszukiwania sensów....	207
<i>Соколова В.А.</i> Ідеологія та життєва практика пуританства у драмах Б. Шоу «Учень диявола» та Лесі Українки «У пуці».....	235
<i>Степанова А.А.</i> Образ фаустовского сознания в литературе XX века: от архетипа к идеологеме.....	246
<i>Тарнашинська Л.Б.</i> Українське шістдесятництво: синергетичний вимір.....	257
<i>Удалов В.Л.</i> «Вишневы сад» – заповіт Чехова: процес цілісно-системного дослідження	265

Ключевые слова: теория относительности, литературоведение, интерпретация, система координат, точка зрения, художественное произведение.

Lanovyk M. Theory of Relativity: the Problem of 'Theory Crisis' Intensification or the Search of Precise Knowledge in Humanitarian Studies. The article deals with the humanitarian knowledge shifting in the 20th century and its intensification under the influence of the Theory of Relativity. Both positive and negative sides of the influence are investigated. The problems of synchronization of coordinate systems of different national literatures and cultures, historical periods, artistic and scientific interpretative systems are raised. The main attention is paid to the E.D.Hirsh' theory of perspectivism as the idea of text interpretation from different points of view.

Keywords: Theory of Relativity, literary studies, interpretation, coordinate system, point of view, work of literature.

З.Б. Лановик

ПОДОЛАННЯ «КРИЗИ ТЕОРІЇ» ЧЕРЕЗ ПОВЕРНЕННЯ ДО ВИТОКІВ «ЧИСТОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ»¹

У статті в контексті аналізу сучасного стану літературознавчої науки простежуються спроби виходу із кризової ситуації шляхом повернення до витоків класичних моделей літературного аналізу. На основі праці Е.Д.Гірша, В.Ізера та ін. з'ясовуються основні положення класичних літературознавчих процедур. Основна увага відведена аналізу ролі авторської інтенції у сприйнятті та аналізі літературного твору. Окреслюються можливі закони «точності інтерпретації» та висловлюються аргументи на користь повернення до витоків «чистої герменевтики»

Ключові слова: герменевтика, інтерпретація, автор, розуміння, літературознавство

Сьогодні усе частіше висловлюється думка про існуючу «кризу теорії» в літературознавчій науці. Теорія літератури як одна з найпотужніших галузей гуманітарного знання ХХ ст. виявляє певний занепад, а дехто з дослідників стверджує, що настав етап, коли вона взагалі припиняє своє існування. І хоча причини такого стану пояснюються по-різному, очевидно, логіку виникнення подібної ситуації пояснити неважко. ХХ століття послідовно утверджувало ідею «смерті» вироблених раніше (нерідко вічних) цінностей. Ідея «смерті Бога», виголошена Ніцше на зламі віків спричинила до втрати моральних цінностей. Подібна схема розгорнулася в філологічній науці із проголошенням «смерті автора»: «смерть автора» стала початком втрати стійких орієнтирів літературної інтерпретації, а згодом занепаду самої літератури. Втративши автора, література стала імперсональною, постмодерністські ігри з текстом дедалі більше трансформували її сутність (аж до мережевої літератури, анонімних інтернет-видань). Так література змінила своє функціональне призначення – естетична функція замінена ігровою, дидактична взагалі на сьогодні видається анахронізмом. Водночас численні експерименти постструктуралістів та деконструктивістів, що незмінно призводили до розхитування методологічних основ літературознавства, завершилися повним крахом літературної теорії як такої. І поки на пострадянському просторі літературознавці все ще продовжують сумнівні експерименти з текстом, у західній гуманітаристиці усе частіше звучить заклик повернутися до витоків «чистої герменевтики».

Найновішим вагомим словом в утвердженні принципів «чистої герменевтики» є остання праця Вольфганга Ізера «Межі інтерпретації» («*The Range of Interpretation*»), Нью-Йорк, 2000).

¹ Вперше опубліковано: Питання літературознавства: науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип.74. – С.267–277.

Відомий як засновник рецептивної критики, у своїй останній опублікованій монографії Ізер виступає апологетом класичної герменевтики у її давньому вияві. Уже в Передмові автор вказує на те, що, хоч літературна наука виробила багато підходів і принципів текстового аналізу, котрі уже не асоціюються з герменевтикою, проте остання дотепер залишається основою усіх процедур розуміння тексту, а тим більше нетекстових культурологічних явищ. Услід за Гадамером Ізер ставить інтерпретацію в основу всього людського мислительного досвіду (навіть пропонує власний варіант Декартівського вислову – «Ми інтерпретуємо, отже ми існуємо» [8, 3]).

Аналізуючи у першому розділі («*The Marketplace of Interpretation*») місце герменевтики «на ринку інтерпретації», він окреслює три основні інтерпретативні напрями. Перший – «інтерпретативна інтерпретація» – проголошує «універсальність значення власних припущень» і «претендує на забезпечення всезагального пояснення всього» [8, 3]. Такі «монополії інтерпретації» автор називає ідеологічними (до них він зачисляє і марксизм), оскільки вважає, що при такому підході не стільки інтерпретуються явища дійсності, скільки реальність оформлюється в рамки припущень теоретично виробленої системи. Другий підхід пов'язується з Рікеровим терміном «конфлікт інтерпретацій». Він полягає у вияві «змагальності», коли кожен приклад аналізу є намаганням утвердити власну перевагу на тлі інших існуючих аналізів: демонструючи власну «глибину» і «унікальність», кожен з них виявляє недоліки і обмеження інших підходів, з якими вступає в суперечність; і чим більший «конфлікт», тим більше виявляється неспроможність жодного зайняти домінуючу позицію. Тому виникає окреме відгалуження такого підходу, яке Ізер називає «магмою (*magma*) інтерпретативних дискурсів» (а Дерріда називав «монстрами комбінаторних операцій) – амальгама марксизму, психоаналізу, структуралізму і постструктуралізму. Успіх такого підходу видається заздалегідь сумнівним. Третій напрям – «опозиційних дискурсів» – бере початок з постколоніальної критики. Протиставлення «малих дискурсів» існуючим «гегемоніям» з метою визнання їх рівноцінними теж нерідко набуває спотворених форм (оскільки, підкреслюючи певну мету, аналіз стає надуманим і необ'єктивним).

Вихід із такої ситуації Ізер бачить тільки в поверненні до витоків «чистої герменевтики». Першим, хто запропонував такий підхід в оновленні літературознавчого дискурсу був найяскравіший представник сучасної герменевтики Ерік Дональд Гірш – професор Єльського (1956–1960) та Вірджинського (з 1966) університетів, автор ряду праць, присвячених літературній критиці та герменевтиці. Ще в 60 роках ХХ ст. він, дискутуючи з постструктуралістами почав піднімати голос «на захист автора» та інших безсумнівних інституцій у процесі текстового аналізу, обґрунтовуючи необхідність повернення до класичного літературознавства, яке на Заході незмінно асоціюється з герменевтичною методологією.

Уже починаючи з першої відомої герменевтичної праці «Об'єктивна інтерпретація» («*Objective Interpretation*», 1960), Гірш виробив власну концепцію стосовно ролі і місця герменевтики у системі гуманітарних досліджень, остаточно окресливши своє місце у розвитку герменевтичних вчень. Пошук «об'єктивної інтерпретації» відштовхується від двох поширених доктрин, які Гірш послідовно заперечує у всіх своїх працях: по-перше, він спростовує догму нової критики, начебто текст можна розуміти та інтерпретувати безвідносно до історичної і культурологічної епохи, біографії автора і його інтенцій; по-друге, він не приймає позиції Гадамера, що текст неможливо зрозуміти до кінця, оскільки неможливо цілковито відтворити історичну ситуацію, в якій він виник. Особливо гостру полеміку він веде з представниками структуралізму та деконструктивізму (особливо Деррідою), вважаючи, що саме їхні висновки призвели до «інтерпретативної анархії» в літературознавстві. Детально ці положення розгортаються у двох монументальних монографіях «Точність інтерпретації» («*Validity in Interpretation*», 1967 [7]) та «Цілі інтерпретації» («*The Aims of Interpretation*», 1976 [5]), куди увійшла і найвідоміша програмна стаття автора «Три виміри герменевтики» («*Three Dimensions of Hermeneutics*» [6]), що вперше побачила світ у 1972 р.

Розгортаючи власні теоретичні положення, Гірш передусім аналізує сучасну йому ситуацію, що склалася в герменевтиці, щоби підкреслити найактуальніші проблеми у цій сфері.

Він заперечує і крайній «історизм» і крайній «психологізм», а особливо поширену теорію, яку сам називає «автономізм» (за якою текст належить до окремої онтологічної сфери, де його значення не залежить від волі автора). Ці три теорії є неприйнятними, бо відкидають можливість точності і зрозумілості тексту. Такі підходи Гірш називає «герменевтичним скептицизмом» і вважає перешкодою у пошуках істинного знання в гуманітарній сфері. Дослідник продовжив ту герменевтичну лінію, яку започаткували Шляермахер-Дільтей, з використанням елементів феноменології Гуссерля та ідей Ф. де Соссюра.

У «Точності інтерпретації» Гірш намагається з'ясувати, як могло статися, що століттями текст означав те, що мав на увазі автор, а за кілька останніх років (особливо під впливом діяльності Еліота та Паунда) перестав існувати автор, а література була проголошена імперсональною та автономною. У розділі «На захист автора» він переконливо доводить, що, вилучаючи автора з тексту, критики позбавляють текст відправної точки точності інтерпретації. Якщо сам автор, за Гіршем, закладає смисл у текст, і саме цей смисл є головним в інтерпретації, то намагання уникати автора – найбільша помилка сучасних літературознавців. Тож коли виникає проблема, чи може змінюватися значення тексту (наприклад, для наступних поколінь чи при кожному новому прочитанні), то Гірш наполягає, що «авторське значення» залишається незмінним, і тому є нормативним. Змінюватись може розуміння тексту чи ставлення до нього, які накладаються на основний сенс, розширюють чи корегують його, але фундаментальна частина завжди незмінна). Тому першорядного значення набуває, за Гіршем, авторська інтенція [3, 199].

Гірш усвідомлював, що інтенція та її втілення – це різні речі, проте оцінка тексту чи його тлумачення завжди повинні виходити від задуму та наміру автора. Звичайно, критик не може напевне і точно визначити авторський задум, проникнути в особистий досвід автора і його переживання, тому авторське значення тільки частково доступне і відкрите для інтерпретації. Ця ситуація подібна до того, що не завжди словами можна висловити всі аспекти візуального сприйняття, однак, це не означає, що не можна зі словесного опису в загальних рисах охопити картину [7, 18]. Тому питання повинно ставитися інакше, а саме: чи доступне і відкрите *вербальне* значення, закладене автором, для інтерпретації тексту. Інше питання – що текст попри свідомо закладену в слова інформацію може містити іншу інформацію, яку автор не усвідомлював чи не мав на увазі. Але навіть у такому випадку саме автор детермінує (*determines*) значення, бо воно окреслюється «авторським нормативним ідеалом».

Наступна герменевтична проблема, яку піднімає Гірш, – чи текст, потрапляючи в інші культурні умови, справді змінює своє значення. Ця проблема є надважливою, бо, якщо значення тексту може змінюватися від умов (і не лише культурних), тоді нема жодної надійної опори для точності інтерпретації. У процесі аналізу Гірш приходять до висновку, що зміна значення відбувається лише тоді, коли інтерпретатор актуалізує не ті елементи, які ставив на перший план автор. Знову коло замикається на авторському задумі і розумінні: існують елементи тексту, які неможливо і неприпустимо ігнорувати, в той час як інші елементи просто неприйнятні у нормативному полі автора. Звичайно, фактор психологізму вносить свої корективи в інтерпретований текст (бо психологія інтерпретатора відмінна від психології автора), але є, вважає Гірш, «об'єктивне значення слів», яке залишається незмінним, а також фундаментальні матриці свідомості, що усталюють певні рамки, за які інтерпретація не може виходити.

Це ж стосується й історичної об'єктивації: кожна ера чи епоха має свої особливості, але це не означає, що людина не може осягати текстів минулих епох – їх розуміння забезпечується спільністю людського досвіду і свідомості. А якщо радикальні прихильники історизму вважають, що тільки сучасні для людини реалії мають для неї «автентичне значення», то Гірш стверджує, що ні мова, ні погляди чи цінності не є вродженими, вони набуваються у процесі навчання. Тому розуміння культурних сутностей минулого, як і сучасного, є «конструйованим» (оскільки ж розуміння завжди є конструюванням; то немає значення, чи людина оволодіває мовою у три роки чи в зрілому віці – вона може досконало її розуміти). Так само можна оволодіти розумінням епохи і зуміти інтерпретувати тексти минулого. У такий спосіб Гірш доходить до «теорії детермінантності інтерпретації». Попри всі незначні відхилення, можна

говорити про чітку визначеність меж можливих значень, розуміння та інтерпретації. Детермінантність зумовлюється як вербальним значенням слів, так до певної міри контекстом, і авторською волею (навіть підсвідоме значення лежить у межах детермінант).

Переходячи до теоретичних проблем розуміння та інтерпретації в їх стосунку до літературної критики (Розділ 4), Гірш піднімає питання, як визначити справжнє тлумачення тексту, коли всі окремі тлумачення відрізняються одне від одного? Стандартна відповідь відома: усі тлумачення часткові, жодне тлумачення не вичерпує повноти значення тексту; кожна інтерпретація виявляє інший аспект значення, тому чим більше тлумачень людина знає, тим глибшим є її розуміння. Гірш не відкидає такої точки зору, але проблематизує її, перш за все тому, що не всі тлумачення можна узгодити, навіть не всі «правдоподібні» чи «прийнятні» тлумачення сумістимі (і навіть тоді, коли знаходять підтвердження у тексті). Проте це не означає, що всі ймовірні інтерпретації є прийнятними, як і не означає, що всі вони є персональними, тимчасовими і необґрунтованими. Цей різнобій тлумачень Гірш називає «Вавилоном інтерпретації», але не вважає такий стан речей безнадійним для літературознавства.

Попри відмінності у шляхах, підходах, цілях, об'єктах і т. п. інтерпретації, вони можуть збігатися стосовно ідентичності конструювання значення. Розуміння різниці між значенням інтерпретації і конструюванням значення, до якого інтерпретація прагне, є найважливішою герменевтичною проблемою. Ернесті, як відомо, вирізняв цю відмінність, говорячи про мистецтво розуміння (*subtilitas intelligendi*) і мистецтво тлумачення (*subtilitas explicandi*). Самоочевидно, що розуміння є первинним, і воно відрізняється від пояснення, яке здебільшого визначається аудиторією, якій пояснюють, а не тільки розумінням. Водночас пояснення може поглиблювати розуміння, а може суперечити чимось розумінню, спростовувати його. Ефект «поглиблення» розуміння можливий лише тоді, коли інтерпретація конструює той же тип розуміння, який сконструйований у свідомості реципієнта, в іншому випадку пояснення вимагає зміни конструкції значення. У кожному разі мистецтво розуміння і мистецтво тлумачення повинні хоча би за домінантами розрізняти як дві відмінні герменевтичні функції: на рівні розуміння можуть виявлятися ті аспекти значень, які у процесі інтерпретації повинні вибудовуватися в єдину конструкцію значення. Коли різні інтерпретатори наголошують чи обирають об'єктом різні аспекти тексту, то, ймовірно, складається враження, наче це різні інтерпретації, проте вони можуть повністю узгоджуватися в єдиній конструкції значення. Отже, відмінними можна вважати не всі різні інтерпретації, а ті, що передбачають відмінні конструкції значення (подібно до того, як змінюється опис візуального сприйняття будівлі, коли її описують люди, що дивляться з різних точок зору: один опис відрізняється від іншого, але не виключає його). А завдання критики – не простий коментар тексту (щоби він став зрозумілим для інших), а виявлення істинної сутності, особливих характеристик, глибинного значення тексту. У цьому виявляється розмежування між герменевтикою і літературною критикою (хоча таке розмежування може видаватися дещо штучним). Відмінність між розумінням, поясненням і критикою, на думку Гірша, не складніше, ніж відмінність між іншими взаємопов'язаними сутностями реальності, як, наприклад, світлом і теплом, однак вони не ототожнюються у свідомості). Тому можна твердити, що розуміння, пояснення і критика мають зовсім різні вимоги і різні цілі.

Детально аналізуючи ці категорії, Гірш формулює ряд теоретичних положень. Проблема точності інтерпретації пов'язується з виявленням того, яке з тлумачень є ймовірно правильним; при цьому виявляється, що розуміння – це не щось миттєво явлене, а процес конструювання значення з фізичних знаків. Але інтерпретація не може існувати у чистому вигляді (хіба, за винятком, коли це власне переклад); якщо розуміння є конструюванням значення, то інтерпретація – тлумаченням значення, або ж ре-конструюванням значення, поясненням його через передачу іншими термінами і засобами. Тому інтерпретація, як і переклад, є мистецтвом, бо інтерпретатор віднаходить систему значень і термінів, які достатньо збігаються з припущенням реципієнта, щоби він досягнув розуміння. Гірш не погоджується з твердженням, що кожне наступне покоління повинно ре-інтерпретувати (*reinterprete*) по-новому старі твори мистецтва, бо насправді, їхнє значення незмінне. На його думку, кожна епоха «ре-критикує»

(*recriticise*) старі твори у більш сучасних термінах, віднаходячи нові риси чи особливості залежно від інтелектуального чи культурного контексту, але це жодним чином не означає, що значення твору змінюється від покоління до покоління – «історичність інтерпретації значно відмінна від позачасовості розуміння» [7, 137]. Це доводять і ті факти, що не всі читачі однієї епохи однаково розуміють текст, і відмінність у розумінні може бути не менша, ніж у читачів різних епох.

Переходячи до окреслення методології точності інтерпретації, Гірш наголошує, що хоча у сучасній науці основна заслуга у цій сфері віддається Шляермахеру, який спровокував можливість «вільної інтерпретації», яка почала сприйматися як норма, але ще задовго до Шляермахера чітка методологія герменевтики була вироблена (як *Hermeneutica Sacra*), біблійними герменевтами. Саме вони всі закони і правила тлумачення ще від часів Александрійської школи підпорядковували єдиному канону, що забезпечував тяглість і непорушність методологічної системи, яка лягла в основу літературознавчих дисциплін. Вироблена упродовж століть, вона може слугувати певною надійною основою для сучасної філологічної науки. Однак жоден канон не може бути універсальним для різних типів тексту – всі вони є провізійними орієнтирами, відправними правилами чи «попередніми ймовірними судженнями на основі минулого досвіду» [7, 203]. Кожен практичний канон, вироблений для вузько обмеженого класу текстів, на думку Гірша, більш надійний для інтерпретації цих текстів, ніж канони, що проголошують можливість ширшого застосування. Але попри це спроба виробити єдину надійну методологію інтерпретації на основі існуючих канонів – це міраж, бо не може бути жодних правил генерування інсайту розуміння авторського значення, чіткого логічного пояснення акту розуміння на основі правильних і хибних припущень. Це – гіпотетичний і критичний процес поступового конструювання узгодженої структури значення, тому визначення методології більшою мірою стосується перевірки точності інтерпретації, аніж самого процесу інтерпретації (тут справді доцільним є певний звід принципів і правил).

Ще Шляермахер наголошував на «дивінаційній функції» інтерпретації, яку неможливо сформулювати жодними правилами чи визначеннями, але без якої не обходиться жодна інтерпретація. І хоч Шляермахер кваліфікував «дивінаційну функцію» як «жіночу», протиставляючи «компаративній функції» «чоловічого типу мислення» (вибору точної гіпотези на основі логічного зіставлення), Гірш вважає, що настав час припинити безплідну дискусію стосовно опозиції «наукових» і «гуманітарних» методів, оскільки вони є невід'ємними гранями кожної сфери людської думки чи знання, а тому і незаперечно однаковою мірою присутні у процесі інтерпретації (що передбачає й універсальність розуміння). І хоча не може бути чіткого методу чи моделі точної інтерпретації, але «конфлікт інтерпретації» може вирішуватися шляхом скрупульозної перевірки «моментів» чи «епізодів» конструювання тексту, бо кожне тлумачення розбудовується з гіпотез, відкритих на основі законів ймовірності, очевидності і достовірності. Отже, дисципліна інтерпретації базується не на методології конструювання, а на логіці оцінювання точності інтерпретації, яка передусім повинна зводитися до проблеми визначення того, що мав на увазі автор. У підсумку, Гірш узагальнює власну концепцію в додатку «Об'єктивна інтерпретація». Він переконує, що «текст може означати щось «для нас», але ми не можемо досягнути цього значення, поки не зрозуміємо, що він означає взагалі. Це – перманентне значення, і не може бути іншого, окрім авторського значення» [7, 216]. За Гіршем, авторське значення репрезентоване у тексті, незмінне і цілком відтворене: «Текстуальне значення – це вербальна інтенція автора, і це імпліцитно означає, що герменевтика повинна наголошувати на реконструкції авторських цілей і ставлень для того, щоби виробити орієнтири і норми для конструювання значення тексту» [7, 224]. Цю тему Гірш продовжує у наступній книзі «Цілі інтерпретації», наголошуючи, що «авторська інтенція – це не тільки можлива норма інтерпретації, а єдина практична норма для когнітивної дисципліни інтерпретації» [5, 7].

Аналізуючи «старе і нове в герменевтиці» (розділ 2), Гірш твердив, що всі сучасні погляди і точки зору на теорію інтерпретації є переважно «старими положеннями», які загалом зводяться до трьох усталених систем: інтуїтивізму, позитивізму і перспективізму.

1) *Інтуїтивізм* розглядає текст як пряме «духовне спілкування» не тільки людини з людиною, а й людини з Богом, тому у цій системі слова самі собою не містять значення, а

виконують функцію посередництва у трансцендентному процесі. Отже розуміння не пояснюється правилами філологічної процедури процесу інтерпретації, оскільки сюди вклячається і процес, коли «дух говорить до духа». Тому цей процес є інтуїтивним, бо, хоч і опосередковується словами, але до кінця не обмежується їх формою. Інтуїтивізм має розгалужену традицію і є найдавнішим методом герменевтичної інтерпретації, бо асоціюється із сакральною екзегезою («Буква вбиває, а дух оживляє»). Гірш вказує на небезпеку суб'єктивізму, індивідуалізму у цій системі координат і вважає інтуїтивізм причиною інтерпретативної неузгодженості. Хоча і стверджує: інтуїтивістське тлумачення автоматично не означає, що воно неправильне, навпаки, у більшості випадків (особливо стосовно Біблії) воно прийнятне і правильне. Підтвердженням цього є тисячолітня дискусія про конгруентність букви і духу: якби буква досконало передавала дух, то не існувало би й самої проблеми інтерпретації. Звідси впливає основна суперечність герменевтики – усвідомлення того, що буква є недосконалою репрезентацією значення, а інтуїція допомагає досягнути трансцендентності літери. Цей принцип (за Гіршем) є необхідним доповненням до лінгвістичного чи філологічного аналізу, бо тільки інтуїтивно можна досягти імпліцитне значення, закладене у букві.

2) *Позитивізм*, намагаючись усе помістити у формально лінгвістичні рамки, явища, що виходять за їх межі, вимушено зводить до проблем стилістики чи ін., і не вирішує до кінця герменевтичних завдань. Наполягаючи на кореляції між лінгвістичною формою і лінгвістичним значенням, позитивісти все ще не змогли дати чіткого окреслення лінгвістичної форми, а тому позитивізм виявляється не більш адекватним, ніж інтуїтивізм.

Ці дві протилежні точки зору важко поєднати, але вони частково узгоджені у «теорії мовленнєвих актів» Остіна (перейнятій Сьорлем та ін.), яка, однак, виявляється непридатною для літературної герменевтики, бо стосується «живого мовлення», а не тексту, який ще вимагає «омовлення».

3) Не вважаючи таке поєднання вдалим, Гірш обґрунтовує третю теорію, до якої схиляються сучасні вчені, – називаючи її власним терміном «*перспективізм*». Тут береться до уваги і психологічний, і історичний аспекти. Хоча ця теорія не є однозначною, бо не витримує перевірки засобами чистої логіки стосовно єдності людського досвіду, але в сучасній ситуації, на думку Гірша, її можна розглядати як найбільш прийнятну.

Аналізуючи історичний релятивізм, Гірш вказує три основні концепції цього підходу, що на його думку, є помилковими і заплутують герменевтичну теорію: 1) неосяжність чи «загадковість» минулого; 2) гомогенність минулих епох (наприклад, єдність перспективи авторів Єлизаветинського періоду чи Романтизму, які, начебто, виражають єдину культурологічну точку зору); 3) гомогенність сучасних перспектив. Він апелює до теорії Гердера про індивідуальність окремої особи і культури, яка однак не заперечує того, що одна людина може цілком розуміти іншу, навіть якщо вона є представником зовсім іншого «чужого» середовища. І хоча між двома культурами може бути нездоланна відстань, така ж нездоланна відстань може виявитися і у спілкуванні між двома представниками тієї ж епохи і культури.

Для Гірша прийнятнішою видається психологічна модель Дільтея, яка передбачає «духовну перспективу» (*Weltanschauung*, букв. «світогляд») особи чи культури. Саме це значення і закладено у літературознавчий термін «напрямок», що набув поширення в ХХ столітті. Попри відмінність точок зору, Гірш не погоджується із усталеними метафоричними картинками (типу опису слона сліпцями) на доказ відносності досягнення дійсності: єдність людського досвіду дає змогу більш об'єктивної інтерпретації явищ буття. Зрештою аналіз тексту не може містити десять різних точок бачення – він повинен зводитися до двох перспектив – автора та інтерпретатора. І про його адекватність можна говорити тільки тоді, коли ці точки збігаються як два різні, але взаємопоєднані образи бінокулярного бачення, – в іншому випадку інтерпретація хибна. Авторська перспектива повинна бути визначальною.

Центральний розділ «Три виміри герменевтики» (що був опублікований за чотири роки до виходу монографії як самостійне завершене дослідження і одразу став класикою герменевтичної думки) піднімає проблему можливості уніфікації герменевтичних підходів. Першорядне методологічне завдання Гірш вбачає у тому, що теорії інтерпретації не повинні слугувати

дескриптивні і нормативні аспекти – теоретики повинні роз'єднати *дескриптивний вимір* герменевтики, який стосується природи тлумачення, і *нормативний вимір*, який стосується її завдань.

Гірш доводить, що «нормативність інтерпретації» лежить в етичній площині. Це він демонструє на прикладі заперечення Шляєрмахером християнської алегоризації як позбавленої логіки, історично ненаукової, анахронічної (бо за Шляєрмахеровим каноном текст не може пізніше означати щось більше чи інше, ніж він означав першопочатково). Але середньовічні екзегети, котрі наполягали на алегоризації, керувалися принципом, що текст вимагає ширшої інтерпретації, ніж те, що пояснюється виключно лінгвістичними обмеженнями, спільними для автора і його аудиторії. На думку Гірша, середньовічний принцип «логічно сильніший», бо самоочевидно, що текст може означати все, що під ним розуміється. І тому нелегітимність чи анахронізм алегоризації у теорії Шляєрмахера не підтверджується ні емпірично, ні логічно. Це – «етичний вибір», який підтверджує, що «нормативний вимір інтерпретації завжди існує в аналізі як етичний вимір» [5, 77]. В обох випадках (середньовічної і Шляєрмахерової інтерпретації) етичний принцип не менш важливий, ніж логічний, і є спільним критерієм у пошуках «найкращої інтерпретації». Найскладнішим постає питання «вибору найкращої інтерпретації» (коли середньовічне християнство наполягає на алегоризації, Ренесанс (гуманізм) на буквальному значенні, Романтизм (культурний плюралізм) – на «божественній симфонічності» усіх значень, що виникли на основі багатокультурності і т. д.). Так «нормативність» постає етичним вибором: що є «найкращим значенням» для нас сьогодні, згідно зі стандартами сучасних історичних обставин. Тоді виникає питання, чи можливо взагалі виробити істинні універсальні принципи, незалежні від оціночних преференцій індивідуальностей інтерпретаторів – логічно дедуктивні, емпірично описові і нейтральні щодо культурологічних цінностей і етичного вибору.

Першим кроком повинно бути розмежування між об'єктивним сенсом тексту і тим, що він означає для інтерпретатора – значенням (*meaning*) і значимістю (*significance*): «Текст завжди щось означає, але це «щось» завжди може стосуватися ще чогось. Значимість – це значення стосовно чогось іншого» [5, 80]. Тому значення – це принцип стабільності інтерпретації, а значимість передбачає принцип змінності: значення-для-інтерпретатора допускає і зміну контексту, і зміну значення загалом. Аналітична відмінність між значенням і значимістю, на думку Гірша, може вирішити ряд питань, особливо у концепції історичності (коли перевага надається історичному тлумаченню, а не психологічному у відношенні до ставлення інтерпретатора).

Третій вимір герменевтики – *метафізичний* – скептичний і догматичний водночас – повинен бути відмежованим від аналітичного виміру, але його не можна ігнорувати, бо він завжди присутній і витікає з герменевтичних теорій (навіть цілком аналітичних, як, наприклад, герменевтичного кола, як у метафізиці Гайдеггера, коли знання окремої частини передбачає зв'язок із знанням Цілого, всезнанням, у його проекції на особистий досвід і духовний космос (чи *Welt*) особи, який історично зумовлений, але й пристосований до нашого історичного буття. З цього випливає, що об'єктивна реконструкція тексту неможлива, бо ми не можемо виключити власного світу з інтерпретації: наше власне сучасне впливає на історичне усвідомлення, і звідси висновок Гайдеггера, що традиційні цілі історичної школи великою мірою ілюзорні). Ця проблема вирішується Гіршем так: герменевтичне коло не таке вже містичне, і для розуміння частини тексту віддаленої історичної епохи важливо було би знати весь «Welt», якби він надто вже відрізнявся від сучасного (знову ж таки, ця відмінність не більша, ніж між світоглядами двох сучасників). Отже, цей вимір не є нездоланим, хоч на нього не можна цілком покладатися, як і не можна задовольнятися лише «нейтральною» інтерпретацією. Водночас «метафізична інтерпретація» не є обов'язковою для кожного тексту – це теж є моментом етичного вибору інтерпретатора стосовно проблем буття і екзистенції.

У кінцевому рахунку, все зводиться до проблеми етичного вибору інтерпретатора: і у випадку, коли в процесі аналізу надається перевага власному значенню над авторським, коли нехтуються етичні норми чи текст використовується для підтвердження сумнівних думок

критика всупереч авторській інтенції. «Усе етично скеровується авторськими інтенціями. Інтерпретувати авторські слова лише так, як тобі вигідно, етично рівноцінно використанню іншої людини у власних цілях. Я не говорю, що така безжальна інтерпретація не може бути оправдана в принципі, але я не можу уявити такого випадку, коли вона могла би бути оправдана у професійній практиці інтерпретації» [5, 91]. Сучасна анархія, коли кожен тлумачить усе на свій лад, є «прямим наслідком порушення фундаментальних етичних норм мови і її інтерпретації». А інтерпретація вимагає етичної відповідальності – «професійний інтерпретатор підпадає під загальний моральний імператив мови, який полягає у повазі авторської інтенції. Ось чому в етичних термінах першопочаткове значення є «найкращим значенням» [5, 92].

Безперечно, такий висновок має неабияке значення для нового етапу розвитку літературної теорії. Як бачимо, сьогодні спостерігається значне посилення інтересу до класичної герменевтики загалом і її біблійної парадигми зокрема: вона мислиться як надійна методологія для осягнення феноменів буття та самоусвідомлення. Останні праці Гірша, Ізера, а також Кермоуда та ін. ще раз підтверджують, що на сьогодні герменевтика продовжує займати домінуючі позиції в сучасному методологічному просторі і підтверджують необхідність розробки цієї проблеми в україномовному науковому дискурсі. – повернення до «чистої інтерпретації» з належним ставленням до етичних та канонічних норм виявляється на часі. Саме такий підхід до інтерпретації, на нашу думку, може подолати негативні руйнівні явища в літературознавстві і стати можливим шляхом виходу з кризи теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989.
2. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. К.: Юніверс, 2001.
3. Цурганова Е.А. Герменевтика // Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М.: Интрада – ИНИОН, 1996.
4. Червінська О. В. Рецептвна поетика. Історико-методологічні та теоретичні засади. – Чернівці: Рута, 2001.
5. Hirsh E.D. The Aims of Interpretation. – Chicago-London, 1976.
6. Hirsh E.D. Three Dimentions of Hermeneutics // New Literary history. – Baltimor. – 1972. – N.2. – Vol.3.
7. Hirsh E.D. Validity in Interpretation. – London: New Heaven, 1967.
8. Iser W. The Range of Interpretation. – New-York: Columbia University Press, 2000.

Лановик З.Б. Преодоление «кризиса теории» через возвращение к истокам «чистой герменевтики»

В статье в контексте анализа современного состояния литературоведческой науки прослеживаются попытки выхода из кризисной ситуации путем возвращения к истокам классических моделей литературного анализа. На основании трудов Э.Д.Хирша, В.Изера и др. рассматриваются основные положения классических литературных процедур. Основное внимание уделено анализу роли авторской интенции в восприятии и анализе литературного произведения. Очерчиваются возможные законы «точности интерпретации» и артикулируются аргументы в пользу возвращения к истокам «чистой герменевтики»

Ключевые слова: герменевтика, интерпретация, автор, понимание, литературоведение

Lanovyk Zoryana, Surmounting of the ‘crisis of theory’ by the returning to the ‘pure hermeneutics’

In the article in the context of analysis of the contemporary condition of the literary scholarship the main attempts of the surmounting the crisis by returning to the ‘pure hermeneutics’ are outlined. On the basis of the literary works by E.D.Hirsh, W.Iser and others the main principles

of the classical literary procedures are elucidated. The main attention is paid to the role of author's intention in the process of reception and analysis of the literary text. The main laws of the 'validity of interpretation' are undertaken as well as the arguments for the benefit of the return to the beginnings of the 'pure hermeneutics' are given.

Keywords: *hermeneutics, interpretation, author, understanding, literary theory*

М.С. Медицька

ХУДОЖНЯ ПАРАДИГМА МАСКИ: ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ ЗАХОДУ І СХОДУ

У статті досліджено парадигму маски як художній топос, його функціонування в ряді літератур. Завдяки такому типологічному зіставленню доведено наявність у творах Л. Піранделло, Г.Гессе, В. Гомбровича, Юкіо Місіма та Григора Тютюнника проблеми людської сутності та екзистенції, а також естетичне «руйнування» стереотипів та міфів образності.

Ключові слова: *парадигма маски, екзистенціальність, світовий контекст, Л. Піранделло, Г.Гессе, В. Гомбрович, Юкіо Місіма, Григор Тютюнник.*

Топос маски має давні корені, зважаючи ще й на ігровий елемент у культурі, загалом людській свідомості. Адже, йдучи за положеннями Й.Гейзінги, ігрове відношення, очевидно, існувало ще до появи людської цивілізації чи її здатності до вираження. Відтак маску одягали у ритуально-магічних, церемоніальних, естетичних, а також в охоронних чи інших практичних цілях. Вона має свою історію в європейських та азійських народів. У старогрецьких легендах та африканських обрядах маска відповідала суті внутрішньому світу персонажа та його зовнішності (трагічно-комічна природа героя чи тотожність із звіром). У близькосхідній літературі, на думку Ю.Султанова, це був психологічний узагальнений образ, де не було системи і властивостей характеру-маски. Головною її ознакою для будь-якої культури світу є її таємний, «магічний характер перевтілення» (за Х. Керлотом), яке повинно бути прикрите від погляду. Відтак для цього поняття характерні дволикість та двозначність. Протягом тисячоліть маска була і залишається елементом театральної дійсності (античний театр, середньовічний японський театр ноо, середньовічна італійська комедія масок), карнавалу (бразильський, венеціанський) і маскараду, залишків традиції шаманства (у віддалених племенах Африки, Чукотки, Океанії та ін.) чи відображенням ментальних і соціальних стереотипів.

В історії літератури парадигма маски увійшла разом із культурним надбанням кожної з епох. Це не просто символ міфічних, тотемічних чи фольклорних обрядів, а ціла система, за якою проступає ставлення до людини в певний період існування цивілізації. Згадаймо літературні чи кіномистецькі версії про «Залізну Маску», «Золоту Маску» і невід'ємний її символ - смерть. Семантика маски, її образ, символ, мотив, топос у літературознавстві чи антропології неодноразово досліджувалися у працях Е.Тайлора, К.Леві-Стросса, М. Бахтіна, А. Грінштейна, М. Моклиці та ін. У літературі ХХ століття топос маски пов'язаний із втечею від суспільства, відчуженням, що накладає певний екзистенційний або ж карнавално-постмодерний характер. Він проявляється у західноєвропейському, східноєвропейському, в американському та далекосхідному письменстві.

Вітольд Гомбрович, Григор Тютюнник, як і Луїджі Піранделло, Герман Гессе, Юкіо Місіма та інші – різні, неоднозначні, неординарні, але самодостатні творчі постаті ХХ століття і в контексті національної, і в параметрах світової літератури. Об'єднує письменників перш за все філософічність, екзистенційність, високий інтелектуалізм їх текстів і віддзеркалення універсальних проблем минувшини чи сучасності за допомогою парадигми маски.